

MİLLİ SIĞORTA BAZARININ TƏNZİMLƏNMƏSİNDƏ SƏMƏRƏLİLİYİN ARTIRILMASI YOLLARI VƏ ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

Daxil olub: 12 avqust 2023-cü il

Qəbul olunub: 5 oktyabr 2023-cü il

Received: 12 August 2023

Accepted: 5 October 2023

UNEC

prvinkazimova@gmail.com

Rövşən Əkbərov¹, Pərvin Kazımova²

¹müəllim, UNEC, ²magistr,

Xülasə

Sığorta bazarı maliyyə bazarlarının əsas tərkib hissələrindən biridir. Sığorta əhalinin sosial rifahının artırılmasında xüsusi rola malikdir. Əlavə olaraq, ölkənin maliyyə dayanıqlılığının təmin olunmasında və iqtisadi fəallığın artırılmasında sığortanın faydaları danılmazdır. Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının təmin olunması üçün milli sığorta bazarının inkişaf etdirilməsi zəruridir. Sığorta bazarının inkişaf etdirilməsinin əsas yollarından biri də onun tənzimlənmə mexanizminin təkmilləşdirilməsidir. Məqalədə sığorta bazarının tənzimlənmə mexanizminin səmərəliliyinin artırılması üçün aktual prioritetlər haqqında məlumat verilir. Tədqiqatın əsas məqsədi sığorta bazarının tənzimlənmə mexanizminin daha da təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflərin verilməsidir. Həmçinin məqalədə sığorta bazarındakı mövcud vəziyyət təhlil edilmiş, problemlər və onların aradan qaldırılması üçün təkliflər verilmişdir. Tədqiqat empirik və empirik-nəzəri metodların istifadəsinə əsaslanmışdır. Tədqiqatın əsas məhdudiyyəti daha geniş informasiya bazasına əlçatanlığın aşağı olması ilə bağlıdır. Məqalədə irəli sürülən təkliflər sığorta qanunvericiliyinin və tənzimlənmə mexanizminin təkmilləşdirilməsində müvafiq dövlət orqanları üçün faydalıdır.

Açar sözlər: *sığorta bazarı, tənzimlənmə, qanunvericilik bazası, innovasiya, rəqəmsal texnologiyalar.*

WAYS AND MAIN DIRECTIONS OF INCREASING EFFICIENCY IN THE REGULATION OF THE NATIONAL INSURANCE MARKET

Rovshan Akbarov¹, Parvin Kazimova²

¹teacher, UNEC, ²Master student, UNEC
prvinkazimova@gmail.com

Abstract

The insurance market is one of the main components of financial markets. Insurance has a special role in increasing the social welfare of the population. Additionally, the benefits of insurance in providing financial stability and economic activity are undeniable. In order to ensure the socio-economic development of the Republic of

Azerbaijan, it is necessary to develop the national insurance market. One of the main ways to develop the insurance market is to improve its regulatory mechanism. The article provides information on current priorities for increasing the efficiency of the insurance market regulatory mechanism. The main goal of the research is to make proposals for further improvement of the insurance market regulation mechanism. Also, the current situation in the insurance market was analyzed in the article, problems and suggestions for their elimination were given. The research is based on the use of empirical and empirical-theoretical methods. The main limitation of the study is the low availability of a wider database. The proposals put forward in the article are useful for relevant state bodies in improving the insurance legislation and regulatory mechanism.

Keywords: *insurance market, regulation, legislative framework, innovation, digital technologies.*

ПУТИ И ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ РЕГУЛИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО СТРАХОВОГО РЫНКА

Ровшан Акбаров¹, Парвин Казимова²

¹ учитель, UNEC, ² MSc, UNEC
prvinkazimova@gmail.com

Резюме

Страховой рынок является одной из основных составляющих финансовых рынков. Страхованию принадлежит особая роль в повышении социального благосостояния населения. Кроме того, неоспоримы преимущества страхования в обеспечении финансовой стабильности и экономической активности. Для обеспечения социально-экономического развития Азербайджанской республики необходимо развивать национальный страховой рынок. Одним из основных направлений развития страхового рынка является совершенствование механизма его регулирования. В статье представлена информация об актуальных приоритетах повышения эффективности механизма регулирования страхового рынка. Основной целью исследования является внесение предложений по дальнейшему совершенствованию механизма регулирования страхового рынка. Также в статье была проанализирована текущая ситуация на страховом рынке, описаны проблемы и даны предложения по их устранению. Исследование основано на использовании эмпирических и эмпирико-теоретических методов. Основным ограничением исследования является низкая доступность более широкой базы данных. Выдвинутые в статье предложения полезны соответствующим государственным органам в совершенствовании страхового законодательства и механизма регулирования.

Ключевые слова: страховой рынок, регулирование, законодательная база, инновации, цифровые технологии.

Giriş

Sığorta ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında əhəmiyyətli rola malikdir. Sığorta fiziki və hüquqi şəxslərin rifahının, həmçinin ümumdövlət maraqlarının təmin olunmasında əsas vasitələrdən biridir. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsində sığorta sektoru bank sektoru ilə birgə ölkənin maliyyə sistemində daha böyük faydalarla çıxış edir. Hazırda dünyanın ən qabaqcıl sığorta şirkətləri eyni zamanda iri investisiya şirkətləri kimi fəaliyyət göstərməkdədir. Bura *Ping An Insurance Group, UnitedHealth Group, Allianz, AXA Group, China Life* və s. kimi sığorta şirkətlərini nümunə göstərmək olar. Ölkəmizdə də sığorta bazarının inkişafı məsələsi ən aktual mövzulardan biridir. Müstəqilliyin bərpasından günümüzədək sığorta sektorunun inkişafı məqsədilə dövlət tərəfindən mütəmadi olaraq geniş əhatəli tədbirlər həyata keçirilmişdir. Növbəti illərdə də sığorta bazarının inkişafına istiqamətlənən tədbirlərin davam etdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Müstəqillik illərində sığorta bazarının inkişafında hər nə qədər böyük nailiyyətlər əldə olunsada, sığorta bazarının mövcud vəziyyətinə və gələcək inkişafına mənfi təsir göstərən problemlər hələ də tam aradan qaldırılmamışdır. Hazırda sığorta bazarının inkişafı üzrə qarşıya qoyulan əsas məqsədlərdən biri mövcud problemlərin aradan qaldırılmasında səmərəli dövlət tənzimlənməsi mexanizmlərinin formalaşdırılmasıdır.

Əsas tədqiqat

Sığorta bazarı sığorta münasibətlərinin formalaşdığı, alqı-satqı obyektini kimi çıxış edən sığorta məhsullarına tələb və təklifin formalaşdığı maliyyə bazarlarının tərkib hissələrindən biridir. Azərbaycanda sığortanın ilkin inkişaf tarixi XIX əsrin ikinci yarısına təsadüf etsə də, milli sığorta bazarının formalaşması müstəqilliyin bərpasından sonrakı dövrü əhatə edir. Müstəqilliyin bərpasından sonra sığorta bazarı azad bazar iqtisadiyyatına əsasən inkişaf etdirilmiş, sığortaçıların hüquqları və müstəqilliyi daha da artmışdır. Əvvəllər isə sığorta bazarı dövlət inhisarının tərkib hissəsi idi. SSRİ Dövlət Sığorta İdarəsinin dağılmasından sonra, 1991-ci ildə “Azərsığorta” Azərbaycan Dövlət Sığorta Kommersiya Şirkətinin əsası qoyulmuşdur. 1992-ci ildən etibarən şirkət müasir adı ilə fəaliyyətə başlamış, həmin ildən etibarən bazara digər özəl sığorta şirkətlərinin də daxil olması intensiv xarakter almışdır. 1993-cü ildə qəbul edilən “Sığorta haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu” sığorta bazarının inkişafında və sığorta münasibətlərinin tənzimlənməsində əsas hüquqi-normativ baza rolunu oynamışdı. Qanunda sığorta bazarının Beynəlxalq standartlara uyğun inkişafının təmin olunması məqsədilə 1999-cu ildə müəyyən dəyişikliklər edilmiş, bir müddət sığorta bazarının tənzimlənməsində uğurlar əldə edilmişdir. Lakin sonralar gözlənilən səmərənin

əldə olunmamasına görə yeni qanunun qəbul edilməsinə ehtiyac yaranmışdı. Bu səbəbdən 2007-ci ildə sığorta münasibətlərinin tənzimlənməsində yeni qanun - “Sığorta fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdi. Növbəti illərdə də sığorta bazarının tənzimlənməsində hüquqi-normativ bazanın inkişaf etdirilməsi üzrə geniş və əhatəli tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Sığorta bazarının inkişafında ən əhəmiyyətli hadisələrdən biri 2011-ci ildən etibarən ölkədə icbari sığortanın tətbiqinə başlanılması olmuşdur. Elə həmin ildə İcbari Sığorta Bürosunun əsası qoyulmuşdur. Büro bu illər ərzində sığorta münasibətlərinin tənzimlənməsində və əhalinin maarifləndirilməsində əvəzsiz rol oynamışdır. 2011-ci ildən etibarən həyata keçirilən tədbirlərin nəticəsi olaraq toplanan sığorta haqlarında ciddi artım əldə olunmuşdur. 2007-ci ildə “AzRe Təkrarsığorta” ASC əsasının qoyulması, 2012-ci ildən ölkədə Bonus-Malus sisteminin və 2016-cı ildən Yaşıl Kart Sisteminin tətbiqi, 2019-cu ildə Aqrar Sığorta Fondunun yaradılması və aqrar sığortanın inkişafı, 2020-ci ildən etibarən icbari tibbi sığortanın tətbiqi və s. kimi görülmən tədbirlər nəticəsində sığorta bazarının inkişafında böyük irəliləyişlər əldə olunmuşdur. Ölbəttə ki, sığorta münasibətlərinin tənzimlənməsində əhəmiyyətli yerlərdən birini sığorta qanunvericiliyinin tələblərinin pozulmasına görə tətbiq edilən cərimələr təşkil edir. Sığorta sahəsində cərimələrin tətbiqinə 2015-ci ildən başlanılmışdır. Burada əsas məqsəd sığorta sahəsində qanunvericiliyin təmin olunması ilə sığorta bazarının hər bir iştirakçısının daha məsuliyyətli fəaliyyət göstərməsinə nail olmaqdır.

Sığorta bazarının inkişafında dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirlər davam etməkdədir. Son illər sığorta bazarının həcmnin genişləndirilməsində xeyli irəliləyişlər əldə olunmuşdur. Artıq son dövrlərdə hər il toplanan ümumi sığorta haqlarının həcmində 15-18% artıma nail olunur. Mərkəzi Bankın hesabatlarına əsasən 2022-ci ildə toplanan ümumi sığorta haqlarının həcmi 971 milyon manat olmuşdur. Bu, ötən ilə nisbətdə 15% artım anlamına gəlir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, toplanan ümumi sığorta haqlarının əsas hissəsi icbari sığorta növlərinin və könüllü sığortadan isə həyatın yaşam sığortasının payına düşmüşdür. Digər sığorta növləri isə geri planda qalmışdır. Ümumiyyətlə, 2022-ci ildə milli sığorta bazarının əsas hissəsini avtomobilin icbari sığortası, həyatın yaşam sığortası və tibbi sığorta təşkil etmişdir [3]. Göründüyü kimi sığorta bazarında bir sıra sığorta növləri üzrə təmərküzləşmə mövcuddur. Bu da sığorta bazarının inkişafına mane olan əsas problemlərdən biridir.

ASA-nın məlumatlarına əsasən 2023-cü ildə isə daşınmaz əmlakın icbari sığortası üzrə toplanan sığorta haqlarının həcmində 44% artım qeydə alınmışdır [6]. 2023-cü ildən etibarən daşınmaz əmlakın icbari sığortası üzrə sığorta şəhadətnamələrinin elektron qaydada tərtibi bu artıma daha da təkan vermişdir. 2023-cü ilin birinci rübünə əsasən toplanan sığorta haqlarının həcmində aşağıdakı sığorta növləri üstünlük təşkil etmişdir (Cədvəl 1).

Digər bir problem isə sığorta bazarında inhisarlaşmaya meyilliliyin artmasıdır. Azərbaycan Sığortaçılar Assosiasiyasının 2023-cü ilin birinci rübünə olan məlumatlara əsasən bazar payının 36,1%-i “PAŞA Həyat Sığorta” ASC-nin, 30,3%-i isə “PAŞA Sığorta” ASC-nin payına düşür. Buradan aydın olur ki, milli sığorta bazarı əsasən PAŞA Sığortanın əlində cəmləşmişdir [6]. Bu da növbəti illərdə sığorta bazarında inhisarlaşma təhlükəsinin artmasına, digər sığortaçıların sıxışdırılaraq bazardan çıxarılmasına səbəb ola bilər. Bu səbəblə sığorta bazarında rəqabət mühitinin yaxşılaşdırılmasına, digər sığorta şirkətlərinin fəaliyyətlərinin stimullaşdırılmasına dair tədbirlərin həyata keçirilməsinə ehtiyac böyükdür. Qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizdə sığorta bazarının inhisarlaşmasına qarşı görülmən tədbirlər “Haqsız rəqabət haqqında”, “Təbii inhisarlar haqqında” və “Antiinhisar fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunlarına əsaslanır. Ümumi qəbul edilmiş qaydalara əsasən sığorta bazarında inhisarçılığa yol verməmək üçün bir sığortaçının bazar payı 31%-dən, iki sığortaçının bazar payı isə 44%-dən artıq olmamalıdır. Lakin son illər milli sığorta bazarında hökm sürən ümumi vəziyyəti nəzərə alıqda bu tələblərə tam riayət olunmadığı aydın olur [2, s. 36].

Cədvəl 1. 2023-cü ilin 1-ci rübü üzrə toplanan ümumi sığorta haqlarının həcmində sığorta növlərinin payı

Nö	Sığorta növləri	Dinamika (min AZN)
1	Həyatın yaşam sığortası	43,253.4
2	Tibbi sığorta	2,693.2
3	Daşınmaz əmlakın icbari sığortası	11,188.4
4	Kənd təsərrüfatı bitkiləri məhsullarının sığortası	6,851.9
5	İstehsalatda bədbəxt hadisələrdən icbari sığorta	2,031.8
6	Əmlakın yanğından və digər risklərdən sığortası	11,503.6
7	Avtoneqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası	13,961.9
8	Digər	3,876.6

Mənbə: ASA, <http://asa.az/upload/uploads/yekun.pdf>

Hazırda sığorta bazarının inkişafına mane olan ən başlıca səbəblərdən biri əhəlinin sığortaya olan inamsızlığıdır. Digər yandan, əhəlinin böyük bir qismi hələ də sığorta haqqında kifayət qədər məlumata malik deyil. Sığorta sahəsində vətəndaşların inamının qazanılmasının əsas yolu sığorta ödənişlərinin vaxtında ödənilməsi, münaqişələrin maksimum azaldılması və vaxtında aradan qaldırılmasıdır. Bunun da yolu sığorta bazarına dövlət nəzarətinin gücləndirilməsi və sığorta sahəsində səmərəli tənzimlənmənin təşkilidir.

2019-cu ildən etibarən sığorta bazarına nəzarət və tənzimləmə funksiyaları Mərkəzi Banka həvalə edilmişdir. Hazırda Mərkəzi Bank sığorta bazarının tənzimlənməsində və şikayətlərin vaxtında aradan qaldırılmasında operativ fəaliyyət göstərir. Gələcəkdə həyata keçirilən tənzimləmə və nəzarət tədbirlərində səmərəliliyin daha da artırılması

üçün rəqəmsal texnologiyalardan istifadə genişləndirilməlidir. Rəqəmsal texnologiyaların geniş tətbiqi, sığorta xidmətlərinin elektronlaşdırılması nöqsanların vaxtında aşkarlanaraq aradan qaldırılmasına şərait yaradacaqdır. Həmçinin sığorta bazarında şəffaflığın təmin olunmasında əlverişli mühit yaradacaqdır ki, bu da sığortaya olan inamın artmasına gətirib çıxaracaqdır.

Hazırda sığorta bazarında sığorta ödənişlərinə tətbiq olunan azadolma məbləğlərinin (franşiza) yüksək olması, bir sıra sığorta şirkətlərinin riskli qrupa daxil olan avtomobillərin sığortalanmasından imtinası, eləcə də sığorta ödənişlərindən əsassız imtina kimi şikayətlər mövcuddur. Bu da sığortaya olan inamı azaldaraq sığorta şirkətlərinin etibarına xələl gətirir. Mövcud problemlərin səbəblərini Azərbaycanın ən öndə sığortaçılarından olan PAŞA Sığortanın nümunəsində izah etmək olar. Aşağıdakı cədvəldə sığortaçı tərəfindən bazara təqdim olunan sığorta paketlərindən biri haqqında məlumatlar qeyd olunmuşdur.

Cədvəl 2. Çinar Paketi üzrə sığorta təminatları (PAŞA Sığorta)

Çinar paketi – Sığorta haqqı 99 AZN		
	Təminat	Azadolma məbləği
Daşınmaz əmlakın İcbari sığortası	25 000 AZN	250 AZN
Daşınmaz əmlakın sığortası üzrə əlavə təminat	25 000 AZN	250 AZN
Üçüncü şəxslər qarşısında mülki məsuliyyət	5 000 AZN	200 AZN
Daşınar Əmlak (Ev əşyaları)	5 000 AZN	100 AZN

Mənbə: PAŞA Sığorta, <https://pasha-insurance.az/az>

Qeyd olunan sığorta paketi üzrə sığortalıların yanğın, ildırım düşməsi, oğurluq, qarət və s. kimi ənənəvi sığorta hadisələrindən sığortalanması nəzərdə tutulmuşdur. Lakin əlavə xidmətlərin göstərilməsi nəzərdə tutulmamışdır. Digər sığorta paketləri üzrə də oxşar hallar mövcuddur. Belə halda sığortalılarda sığorta ödənişlərinin məqsədli olaraq azaldılması fikri yarana bilər. Hazırda dünyanın qabaqcıl sığorta şirkətlərində sığorta paketinə xeyli sayda xidmətlər daxildir. Məsələn, dünyanın qabaqcıl sığorta şirkətlərindən biri olan AXA Sığortada daşınmaz əmlakın sığortası üzrə təqdim olunan sığorta paketlərində sığortalının 7 gün ərzində otel xərclərinin qarşılınması, sığortalıya müvəqqəti yaşayış yerinin tapılmasında və daşınmada yardımın göstərilməsi, ev heyvanlarına qulluq, daşınmaz əmlaka daxil olan əşyaların mühafizəsi məqsədilə ardıcıl 3 gün ərzində gecə gözətçisi xidmətinin göstərilməsi, ev əşyalarının xüsusi anbara köçürülməsi və s. daxildir. Əhəlinin azadolma məbləği üzrə narazılığının azaldılması, sığortaya marağın artırılması məqsədilə sığortaçılar təklif etdikləri sığorta paketlərinə əlavə zəruri xidmətlər daxil etməlidirlər. Sığorta paketlərinə yeni lazımi xidmətlərin daxil edilməsi ilə insanlar sığortaya zəruri ehtiyac kimi baxmağa başlayacaqlar. Son illər ərzində avtomobilin icbari sığortasından imtina ilə bağlı Mərkəzi Bank tərəfindən dəfələrlə xəbərdarlıqlar edilmiş, əhaliyə bu barədə şikayətlərin yazılı və 966 qaynar

xəttinə zəng vurulması yolu ilə bildirilməsi üçün əlverişli şərait yaradılmışdır [7]. Lakin təəssüf ki, bu problemlər hələ də tam həllini tapmamışdır. Sığorta şirkətlərinin bir qismi əsasən kiçik mühərrikli və köhnə istehsal tarixli avtomobillərin sığortalanmasından qeyri-rəsmi imtina edirlər. Bunun da əsas səbəbi bu qrup avtomobillərin daha riskli olması ilə bağlıdır. Bu problemin həlli istiqamətində atıla biləcək addımlar sırasında sərt cəzaların tətbiqi, xüsusən lisenziyaların müəyyən müddət ərzində məhdudlaşdırılması və yeni sığorta şirkətlərinin bazara daxil olması üçün şəraitin yaradılması dayanmalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, münaqişələrin yaranma səbəblərinin əsasında çox zaman əhəlinin sığorta haqqında məlumatsızlığı və aşağı səviyyədə maliyyə savadlılığına malik olması dayanır. Bu həqiqətdir ki, sığortalıların əksəriyyəti sığorta müqaviləsinin şərtlərini lazımi qaydada oxumur və öz hüquqlarından xəbərsiz olurlar. Bu da sığorta hadisəsi baş verən anda münaqişələrin yaranmasına və sui-istifadə hallarına səbəb ola bilər.

Əhəlinin maliyyə savadlılığının artırılması istiqamətində Mərkəzi Bank tərəfindən görülmüş tədbirlər hər il davam etdirilir. Əhəlinin maliyyə savadlılığının artırılması məqsədilə 2015-ci ildən etibarən "Maliyyə savadlılığı" portalı istifadəyə verilmişdir. Gələcəkdə də bu kimi tədbirlər daha da genişləndirilməlidir. Əhəlinin bütün təbəqələrinin məlumatlandırılması üçün istər tədris prosesində, istər müxtəlif maarifləndirici verişlərin təşkili ilə, istərsə də digər vasitələrlə müvafiq tədbirlərin görülməsi zəruridir. Xüsusən əhəlinin yaşlı və internet resurslarından daha az istifadə edən qruplarının məlumatlandırılması üzrə yeni vasitələrdən istifadə olunmalıdır. Həmçinin sığorta şirkətlərində həyata keçirilən marketinq strategiyasının və reklam siyasətinin daha da təkmilləşdirilməsinə zərurət böyükdür. Bunun üçün əhəlinin mövcud tələbatlarının və istəklərinin qiymətləndirilməsi üzrə sorğu, müsahibə, müşahidə və s. metodlardan istifadə etməklə geniş əhatəli tədqiqatlar aparılmalıdır. Əhəlinin sığorta sahəsində yeniliklərə dair birbaşa təkliflər irəli sürə bilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması da faydalıdır. Məsələn, yeni məhsul və ya xidmətlərə dair təkliflərin irəli sürülməsində sığortalılara xüsusi imkanların yaradılması sığorta şirkətlərinin uğurlu fəaliyyətlərinin təşkilində müsbət təsirə malikdir.

Əhəlinin maarifləndirilməsində mediadan səmərəli istifadə və onun fəaliyyətinə dövlət nəzarəti artırılmalıdır. Müxtəlif sığorta növləri, sığorta qaydaları və qaydaların pozulması hallarında görülməli tədbirlər və s. haqqında əhəlinin mütəmadi məlumatlandırılması üzrə mediadan geniş istifadə olunmalıdır. Medianın fəaliyyətinə nəzarətin gücləndirilməsi dezinformasiyanın da aradan qaldırılmasına şərait yaradacaqdır. Belə ki, əhəli tez-tez sığorta haqqında məlumatlara rast gəldiyindən bu sahədə daha çox məlumatlı olacaqdır. Burada sosial şəbəkələrdə sığorta sahəsində yalan və əsassız iddialar irəli sürən şəxslərə qarşı cəzaların tətbiq edilməsinin vacibliyini də xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Məlumdur ki, aşağı səviyyədə maliyyə savadına malik olan əhəlinin aldadılması çox asandır. Bu da sığorta bazarının inkişafına və sığortaya olan inama ciddi zərbə vurur.

Övvəldə də qeyd olunduğu kimi, sığorta bazarında bir sıra sığorta növləri üzrə təmərküzləşmə mövcuddur. Əhalinin böyük qismi digər sığorta növləri barədə ya tamamilə, ya da qismən məlumatsızdır. Ümumiyyətlə, əhalinin məhdud sığorta növləri üzrə məlumatlı olması problemləri hazırda bir çox ölkələrdə mövcuddur [10]. Bu da ona şərait yaradır ki, sığorta məhsulu əldə etmək istəyən əhali bu sığorta növlərinə müraciət etmir. Çünki əhali bu sığorta növləri haqqında məlumatlara gündəlik təcrübələrində rast gəlmir və onların faydalarından xəbərsizdir. Əhalinin öz hüquqları ilə yanaşı, digər sığorta növləri haqqında da məlumatlandırılması üzrə görülən tədbirlər genişləndirilməlidir.

Sığorta bazarının inkişafına mane olan səbəblərdən biri də əhalinin bir qisminin ödənilən sığorta haqqına artıq xərc kimi baxmasıdır. Buna inanan insanlar müxtəlif yollarla sığortalanmaqdan imtina etməyə çalışırlar. Bu halın aradan qaldırılması üçün amerikalı iqtisadçı Riçard Taler tövsiyə edirdi ki, bir neçə bənzər sığorta təminatı eyni paket daxilində təqdim edilsin. Bu zaman vətəndaşlar sığortaya artıq xərc kimi yox, əksinə onlara rahatlıq gətirən bir vasitə kimi baxmağa başlayacaqlar [11].

Sığorta bazarının inkişafında qarşıda duran əsas məsələlər sırasında sığorta bazarının maliyyə-investisiya potensialının artırılması, sığorta şirkətlərinin maliyyə dayanıqlılığının təmin olunması, sığorta bazarının tənzimlənməsində səmərəliliyin artırılması, bu sahədə dövlət nəzarətinin gücləndirilməsi və s. dayanır.

Sığorta bazarının maliyyə-investisiya potensialının artırılması üçün sığorta şirkətlərinin bazarda nüfuzunun, etibarının, həmçinin maliyyə dayanıqlılığının artırılması lazımdır. “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”də qarşıya qoyulan əsas hədəflərdən biri də sığorta bazarının maliyyə-investisiya potensialının artırılması ilə bazarın inkişafının təmin olunmasıdır [4]. Sığorta sahəsində risklərin uğurlu diversifikasiyası maliyyə-investisiya potensialının artırılmasının ilkin şərtidir. Bu səbəbdən görülmək tədbirlər siyahısında ölkədə təkrarsığorta fəaliyyətinin daha da təkmilləşdirilməsi məsələsini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Təkrarsığortanın inkişafı sığorta şirkətlərinin üzləşə biləcəyi riskləri azaltmaqla yanaşı, daha yüksək riskli hadisələrin sığortalanmasına imkan yaradır. Bu da sığorta şirkətləri tərəfindən toplanan ümumi sığorta haqlarının həcmnin artmasına gətirib çıxarır. Bu baxımdan şərikli sığortanın inkişafını da qeyd etmək lazımdır. Həmçinin şərikli sığorta ilə yanaşı, mikrosığortanın inkişafı sığorta bazarının maliyyə-investisiya potensialının artmasına, yəni kiçik sığorta şirkətlərinin bazara daxil olmasına səbəb ola bilər.

Sığorta şirkətlərinin maliyyə dayanıqlılığının artırılması üzrə risklərin maksimum azaldılması məqsədilə şirkətlərdə aktuari və anderrayting fəaliyyətlərinin təkmilləşdirilməsi lazımdır. Məlumdur ki, sığorta şirkətləri fəaliyyətləri ərzində daxili və xarici

amillərin təsiri altında çoxlu sayda risklərlə üzləşməli olurlar. Bu risklərin mövcudluğu sığorta şirkətlərinin ödəmə qabiliyyətinə ciddi zərbə vura bilər. Siyasi, iqtisadi, sosial mühitdə, eləcə də ətraf mühitdə baş verən dəyişikliklər kimi risklərin yaranmasına səbəb olan amillər xarici amillər hesab olunur. Risklərin yaranmasına səbəb olan daxili amillərin isə əsasında aktuari və anderraytinq fəaliyyətlərində mövcud olan nöqsanlar və çatışmazlıqlar dayanır. Buraya bütün mümkün risklərin dəqiq müəyyən edilməməsi, sığorta haqlarının və sığorta ehtiyatlarının miqdarının, həmçinin təkrarsığortaya göndərilən risklərin həcmnin, hadisələrin baş vermə tezliyinin düzgün qiymətləndirilməməsi və s. səbəblərlə meydana gələn problemləri nümunə göstərmək olar. Bu məqsəd üzrə dövlət tərəfindən beynəlxalq təcrübə əsasında dövlət proqramlarının hazırlanaraq həyata keçirilməsi faydalıdır. Hazırda bu məqsədlə Mərkəzi Bank tərəfindən müvafiq tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Gələcəkdə belə tədbirlərin daha da artırılması nəticəsində sığorta bazarının inkişafında kifayət qədər nailiyyətlər əldə oluna bilər. Sığortaçıların və mövcud təkrarsığortaçının maliyyə dayanıqlılığının artırılması, ödəmə qabiliyyətinin yaxşılaşdırılması və sığorta bazarının tənzimlənməsində səmərəliliyin artırılması üçün “*Solvency II*” prinsiplərinin ölkəmizdə tətbiq olunması faydalı olacaqdır. Hazırda bu istiqamətdə Mərkəzi Bank tərəfindən işlər görülməkdədir. *Solvency II* prinsipləri sığortaçı və təkrarsığortaçıların ödəmə qabiliyyətinə xələl gətirməyəcək kapital ehtiyatları üzrə tələbləri, şirkətlərin daxili idarəetməsi və onların fəaliyyətlərinin tənzimlənməsi, həmçinin sığorta sektorunda şəffaflığın təmin olunması üzrə tələbləri əhatə edir [23]. Məlumdur ki, hər bir sığorta və təkrarsığorta şirkətinin risklilik səviyyəsi və üzləşdiyi risklər fərqlidir. Bu halda ən yaxşı hal tənzimləyici orqanın bu riskləri nəzərə alaraq müvafiq tədbirləri həyata keçirməsidir. Qeyd olunan prinsiplər də bunu təmin edir. Əlavə olaraq, sığorta bazarında şəffaflığın təmin olunması sığorta bazarında qanunazidd fəaliyyətlərin aradan qaldırılmasına və bazarın davamlı inkişafının təmin olunmasına müsbət təsir göstərəcəkdir. *Solvency II* prinsiplərinin ölkəmizdə tətbiqi sığorta bazarının və onun tənzimlənmə mexanizminin səmərəliliyinin artırılması üçün zəruridir.

Sığorta bazarının tənzimlənməsində səmərəliliyin artırılması üçün sığorta qanunvericiliyinin daha da təkmilləşdirilməsi zəruridir. Xüsusən sığorta bazarı iştirakçılarının bir-biri ilə qarşılıqlı münasibətlərində və onların dövlət qarşısında məsuliyyətliliyinin artırılması, onların qarşılıqlı münasibətlərinin yaxşılaşdırılması üzrə qanunvericilik bazası daha da təkmilləşdirilməlidir. Sığorta bazarı iştirakçılarının qanunazidd davranışlarının aradan qaldırılması üçün zərurət yarandıqda qoyulan tələblər daha da sərtləşdirilməlidir. Məqalənin əvvəlki hissələrində sığortalıların sığorta müqaviləsinin şərtləri barədə kifayət qədər məlumata malik olmamasının problemlərə səbəb olduğu qeyd olunmuşdu. Bu səbəbdən sığortaçılar tərəfindən sığortalıların lazımi səviyyədə məlumatlandırıl-

Məlumdur ki, sığorta bazarının inkişafı innovasiyaların tətbiqindən xeyli asılıdır. Əsasən də yeni innovativ sığorta məhsullarının yaradılması olduqca vacibdir. İnsan tələbatlarının zaman keçdikcə artması, mövcud şəraitin dəyişməsi səbəbiylə müasir sığorta məhsullarının yaradılmasına ehtiyac böyükdür. Bütün bunlarla yanaşı, sığorta proseslərini sadələşdirən, resurslara qənaət edən müasir texnologiyalardan istifadəyə ehtiyac böyükdür. Hazırda inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsində sığorta şirkətləri tərəfindən müştəri qruplarının kifayət qədər sığortalanmasının təhlilində və mövcud boşluqların müəyyən edilməsində *IBM SPSS Modeler*, *SAS Enterprise Miner* və *RapidMiner* kimi proqramlardan istifadə edilir. Həmçinin artıq *Octo Telematics*, *Cambridge Mobile Telematics* və *The Flow* kimi proqramlar sığortalıların faktiki sürücülük davranışlarının təhlilində və buna əsasən fərdiləşdirilmiş avtomobil sığortalarının yaradılmasında sığortaçılara xüsusi imkanlar yaradır. *Hootsuite*, *Sprout Social* və *Agorapulse* kimi proqramlar sosial mediada potensial müştərilərin davranışlarının izlənilməsinə, onların mövcud maraqlarının müəyyən edilməsinə kömək edir. Bununla da sığortaçılar mövcud tendensiyalara uyğun marketinq strategiyalarını formalaşdırırlar. *Vertafore*, *Applied Systems* və *EZLynx* kimi proqramlar da mövcuddur ki, onların köməyi ilə satış nümayəndələri satış prosesini izləyər, fərdiləşdirilmiş qiymətlər yarada və məlumatları yeniləyə bilirlər. Eyni zamanda bu proqramların köməyi ilə rəhbərlik tərəfindən satış prosesinə nəzarət daha da asanlaşmış olur [24]. Bütün bunları nəzərə alaraq demək olar ki, dövlət tərəfindən sığorta şirkətlərində müasir texnologiyaların və innovasiyaların tətbiqinin stimullaşdırılmasına dair tədbirlərin görülməsi zəruridir. Buraya müəyyən güzəştləri və yardımları nümunə göstərmək olar. Əlavə olaraq, sığorta şirkətlərinin səmərəli investisiya fəaliyyətlərinin stimullaşdırılması üzrə tədbirlərin görülməsinin zəruriliyini də qeyd etmək lazımdır. Bu barədə qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi faydalı ola bilər.

Qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi icbari sığorta münasibətlərinin yaxşılaşdırılması, müəyyən olunan sığorta haqları və sığorta ödənişləri məbləğinin müasir şərtlərə uyğunluğunun dəqiqləşdirilməsi istiqamətində də olmalıdır. İcbari sığorta vasitəsilə dövlətin iqtisadiyyata tənzimləyici təsir göstərməsi mümkündür. Bunu məcburi dövlət sosial sığortasının nümunəsində izah etmək olar. Dünya təcrübəsi göstərir ki, müvafiq sığorta növü üzrə tələb olunan sığorta haqları məbləğinin azaldılması işəgötürənlərin üzərinə düşən yükü azaldır. Belə şəraitdə işəgötürənlər əlavə işçilər cəlb etməyə həvəsli olurlar. Əks halda isə işəgötürənlər üzərlərinə düşən yükü azaltmaq məqsədilə işçiləri ixtisar etməyə məcbur olurlar. İlk dəfə Almaniyada sənayenin inkişaf etdiyi dövrlərdə sığortanın qeyd olunan faydalarından geniş istifadə olunmağa başlanılmış, daha sonralar

digər inkişaf etmiş ölkələrdə də bu hal geniş xarakter almışdır [25]. Deməli, məcburi dövlət sığortası ilə ölkə üzrə məşğulluğa müəyyən istiqamətlərdə təsir etmək mümkündür. Digər tərəfdən, iqtisadiyyatda baş verən proseslər nəticəsində sığorta haqları və sığorta ödənişləri məbləğinin dəyişdirilməsinə ehtiyac yaranır. Məsələn, daşınmaz əmlak bazarında qiymətlər ildən-ilə dəyişməkdədir. Bu səbəbdən daşınmaz əmlakın icbari sığortası üzrə təminatların müasir şərtlərə uyğunlaşdırılmasına ehtiyac vardır.

Sığorta bazarında münaqişələrin maksimum dərəcədə aradan qaldırılması məqsədilə də qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi zəruridir. Sığorta münaqişələrinin mediasiya prosesində həll edilməsi və müstəqil ekspertlərin fəaliyyətlərinin təkmilləşdirilməsi üzrə qanunvericilik bazasının inkişafına xüsusi ehtiyac vardır. 2019-cu ildə “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun qəbul edilməsi sığorta bazarında mövcud münaqişələrin həlli istiqamətində də böyük addım idi. Mövcud qanunvericiliyə əsasən artıq münaqişələrə sığortalının fiziki şəxs olduğu halda könüllü, hüquqi şəxs olduğu halda isə məcburi qaydada mediasiya prosesində baxılır. Bu mexanizmin ölkəmizdə nisbətən yeni olması səbəbiylə növbəti illərdə əlavə təkmilləşdirilmə tədbirlərinə ehtiyac vardır. Qeyd etmək lazımdır ki, sığorta münaqişələrinin məhkəməyə qədərki dövrdə həll olunması üzrə ölkəmizdə sığorta ombudsmanının yaradılması da faydalı ola bilər.

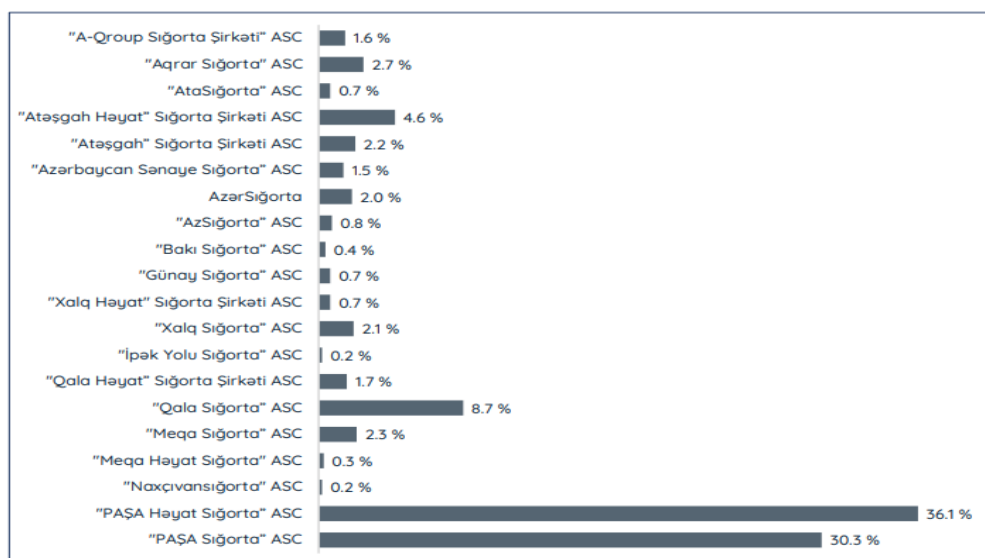
Sığorta vasitəçilərinin fəaliyyətlərinin təkmilləşdirilməsi üzrə də qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi faydalıdır. Bu, sığorta bazarında mövcud münaqişələrin azaldılmasında effektiv yoldur. Sığortaçı və sığortalılar arasında münasibətlərin səmərəli təşkili sığorta bazarının gələcək inkişafı üçün faydalıdır. Dünya təcrübəsinə əsasən demək olar ki, əhalinin xüsusən yaşlılardan ibarət olan təbəqəsi sığorta məhsullarının satın alınmasında ənənəvi üsullara etibar edirlər. Yəni onlar sığortaçı və sığorta vasitəçilərinə müraciət etməklə sığortalanmağı müasir texnologiyalardan istifadə əsasında sığortalanmaqdan daha üstün tuturlar. Bunu nəzərə alaraq sığorta vasitəçilərinin fəaliyyətlərinin təkmilləşdirilməsi üzrə geniş əhatəli tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Sığorta bazarının tənzimlənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi üzrə ölkəmizdə “*blockchain*” texnologiyalarından da gələcəkdə istifadə oluna bilər. 2017-ci ildən başlayaraq bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə sığorta bazarının təkmilləşdirilməsində bu texnologiyalardan istifadə edilir. *Blockchain* texnologiyaları rəqəmsal əməliyyatların reallaşdırılmasına əsaslanmaqla olduqca etibarlı və şəffaf hesab olunur. Bu səbəbdən inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsində istifadəsi gün keçdikcə artmaqda davam edir [16]. Gələcəkdə bu texnologiyaların ölkəmizdə tətbiqi sığorta bazarına nəzarətin gücləndirilməsində və vaxtında real şəraitə uyğun tənzimləmə tədbirlərinin həyata keçirilməsində faydalı ola bilər. Milli sığorta bazarında mövcud vəziyyəti nəzərə alaraq demək olar ki, növbəti illərdə sığorta şirkətləri arasında rəqabətin gücləndirilməsi üçün əlavə tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir. Milli sığorta bazarının mövcud vəziyyətini daha yaxşı təsvir etmək

məqsədlə qrafik 1-də qeyd olunan məlumatlara əsasən Herfindal-Hirşman İndeksi (HHİ) əsasında bazarın təmərküzləşmə səviyyəsini hesablamaq lazımdır. Qeyd etmək lazımdır ki, indeks 1500-dən aşağı qiymət aldıqda bazar rəqabətli, 1500-2500 arası qiymətlər aldıqda orta səviyyədə təmərküzləşmiş, 2500-dən yuxarı qiymətlər aldıqda yüksək səviyyədə təmərküzləşmiş, indeks 10000 qiyməti aldıqda isə bazar inhisarlaşmış hesab olunur.

$$HHİ = s_1^2 + s_2^2 + s_3^2 + \dots + s_n^2 = 1,6^2 + 2,7^2 + 0,7^2 + \dots + 30,3^2 = 2354,08 \quad (1)$$

Qrafik 1. Sığorta şirkətlərinin bazar payı (I rüb 2023-cü il)

Mənbə: ASA, <http://asa.az/upload/uploads/yekun.pdf>

Nəticələrə əsasən demək olar ki, hazırda milli sığorta bazarı orta səviyyədə təmərküzləşmişdir. Bu səbəbdən ilk növbədə rəqabət mühitinin yaxşılaşdırılmasına əsaslanan yeni strategiyaların işlənilib hazırlanması lazımdır. Burada sığortaçıların fəaliyyətlərinin stimullaşdırılması və onların qanunazidd əməllərinə görə tətbiq edilən cəzaların sərtləşdirilməsi kimi tədbirləri xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Sığortaçıların fəaliyyətlərinin mütəmadi olaraq qiymətləndirilməsi üçün yeni meyarların işlənilib hazırlanması faydalıdır. Ümumiyyətlə, sığortaçıların fəaliyyətlərinə nəzarətin gücləndirilməsi və davamlı məlumatların şəffaf şəkildə ictimaiyyətə çatdırılması lazımdır. Sığortaçılar bazarda nüfuzlarını qorumaqda maraqlıdırlar. Şirkətinin etibarına xələl gəlməsi səhmdarların, sığortalıların, potensial müştərilərin və digər əlaqəli şəxslərin itirilməsinə səbəb ola bilər. Buna görə də, sığortaçılar belə şəraitdə fəaliyyətlərini maksimum dərəcədə təkmilləşdirməyə çalışacaqlar. Məsələn, 2022-ci ildən etibarən Mərkəzi Bank avtomato-

bilin icbari sığortası üzrə “şikayət indeksi” hazırlayaraq ictimaiyyəti sığorta şirkətlərindəki mövcud vəziyyət barədə məlumatlandırır. Şikayət indeksinin hazırlanması sığortaçıları daha yaxşı fəaliyyət göstərməyə məcbur etmişdir. Bu istiqamətdə görülmən bu kimi işlərin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi sığortanın gələcək inkişafında əhəmiyyətli rol oynayacaq. Gələcəkdə sığorta şirkətlərinin fəaliyyətlərinin qiymətləndirilməsi üzrə yeni meyarların formalaşdırılması, şirkətlərin reytingini hazırlayan strukturun yaradılması və reytingdə irəlidə olan sığortaçıların müxtəlif formalarda mükafatlandırılması kimi tədbirlərin həyata keçirilməsi faydalı ola bilər.

Əlavə olaraq, onu demək lazımdır ki, sığorta sahəsində savadlı kadrların hazırlanması, mövcud kadrların bilik və təcrübələrinin artırılması üzrə görülmən tədbirlər genişləndirilməlidir. Bunun üçün inkişaf etmiş dövlətlərin təcrübəsinin sığorta sahəsinə inteqrasiyasını sürətləndirməyə xidmət edən dövlət proqramlarının mütəmadi olaraq həyata keçirilməsi zəruridir. Əlavə olaraq, yerli sığortaçıların beynəlxalq sığorta bazarına inteqrasiyasını sürətləndirən, beynəlxalq əməkdaşlıq münasibətlərini möhkəmləndirən tədbirlər həyata keçirilməlidir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, sığortaçıların müasir metod və texnologiyalardan istifadə üzrə məlumatlılığının artırılmasına da dövlət dəstəyinin artırılması faydalıdır. Qeyd olunan fəaliyyətlərin reallaşdırılması üzrə ayrıca strukturların da növbəti illərdə yaradılması mümkündür. Sığorta bazarının inkişafı məqsədilə sığorta sahəsində aparılan tədqiqatlar daha geniş xarakter almalı, beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və yerli sığorta təcrübəsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində görülmən işlər intensivləşdirilməlidir. Bu məqsədlə sığorta sahəsi üzrə tədqiqatlara əsaslanan elmi jurnalların təsis edilməsi zəruridir. Belə ki, bu yolla sığorta sahəsində elmi bazanın təkmilləşdirilməsinə nail olmaq mümkündür. Növbəti illərdə görülməsi zəruri olan tədbirlər sırasında sığortaçılarla sığortalılar arasında qarşılıqlı münasibətlərin yaxşılaşdırılmasını, sığorta bazarında mövcud problemlərin və onlara təsir edən amillərin ətraflı təhlilini, onların aradan qaldırılma yollarının aşkar edilməsini, sığorta sektorunda müasir təcrübələrin tətbiqi imkanlarının genişləndirilməsini, həmçinin milli sığorta bazarının beynəlxalq sığorta bazarına inteqrasiyasının sürətləndirilməsini qeyd etmək olar.

Nəticə

Aparılan tədqiqat nəticəsində sığorta bazarında təmərküzləşmə, inamsızlıq, məlumat-sızlıq, sığortaya marağın az olması, inhisarlaşma təhlükəsi və s. kimi problemlərin mövcud olması aşkar edilmişdir. Buna əsasən məqalədə sığorta bazarının inkişafı üzrə görülmən tədbirlər barədə məlumat verilmiş, tədqiqatın nəticələrinə uyğun olaraq sığorta bazarının inkişafı və onun tənzimlənmə mexanizminin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə müxtəlif istiqamətli tövsiyələr qeyd olunmuşdur. Qeyd olunan tövsiyələr geniş əhatəli təhlillərə əsaslandırılmaqla real vəziyyətə uyğun tərtib edilmişdir və sığorta sektorunun inkişafı üçün faydalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, məqalədə sığorta

bazarının tənzimlənmə mexanizminin səmərəliliyinin artırılmasında faydalı ola biləcək yeni istiqamətlər haqqında məlumat verilir.

UNEC Elmi Xəbərləri, İl 11, Cild 11, oktyabr - dekabr, 2023, səh. 81 - 94

Ədəbi Scientific Reviews in UNEC, Year 11, Volume 11, October - December, 2023, pp. 81 - 94

1. Atəşov B. A. (2010) Maliyyə Bazarları. Bakı, Kooperasiya - 430 səh.
2. Atəşov B.X., Ələkbərov Ə.Ə., Xudiyev N.N. (2018) Sığorta işi. Bakı, "Kooperasiya"- 416 səh.
3. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı, "Maliyyə Sabitliyi" haqqında hesabat, Bakı, 2022-ci il – 88 səh.
4. "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər" haqqında Azərbaycan Respublikasının Sərəncamı, Bakı, 2 fevral 2021-ci il № 2469.
5. <https://www.cbar.az/>
6. <http://asa.az/upload/uploads/yekun.pdf>
7. <https://fed.az/az/sigorta/merkezi-bankdan-sigorta-sirketlerine-xeberdarliq-avtomobilin-icbari-sigortasindan-imtina-etmek-olmaz-151926>
8. Sığorta bazarının inkişafına nə mane olur (sia.az)
9. <https://axa-in-france.fr/home-insurance/>
10. Pitthan F. and Witte K.D. (2021) Puzzles of Insurance Demand and its Biases: A survey on the Role of Behavioural Biases and Financial Literacy on Insurance Demand. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 30, 100471.
11. Thaler R. (1985) Mental accounting and consumer choice. *Marketing science*, 4(3), 199-214.
12. Standaert W. and Muylle S. (2022) Framework for open insurance strategy: insights from a European study. *Journal of The Geneva Papers on Risk and Insurance*, 47:643-668.
13. Robert W.K. (2012) Principles for Insurance Regulation: An Evaluation of Current Practices and Potential Reforms. *Journal of The Geneva Papers on Risk and Insurance*, 37:175-199.
14. Carlos J. (2022) Some implications of the new global digital economy for financial regulation and supervision. *Journal of Banking Regulation*, Vol.24 No.2, pp.145-155.
15. Nykvist B. And Maltais A. (2022) Too risky-The role of finance as a driver of sustainability transition. *Journal of Environmental Innovation and Societal Transation*, Vol.42 No.3, pp. 219-231.
16. Brophy R. (2020) Blockchain and insurance: a review for operation and regulations. *Journal of Financial Regulation and Compliance*, Vol.28 No.2, pp.215-234.
17. Lanfranchi D. and Grassi L. (2021) Examining insurance companies' use of technology for innovation. *Journal of The Geneva Papers on Risk and Insurance*, 47:520-537.
18. Bryzgalov D. V. and Tsyganov A. A. (2022) Consumer Limitations on the Digitalization of the Insurance Market and Ways to Overcome Them. *Studies on Russian Economic Development*, Vol.33, No. 5, pp. 539-546.
19. Spence M. (2021) Government and economics in digital economy. *Journal of Government and Economics*, 3, 100020.
20. Gatzert N., Philipp R. and Zitzmann A. (2020) Sustainability risk & opportunities in the insurance industry. *Journal of ZversWiss*, 109:311-331.
21. "Mediasiya haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 29 mart 2019-cu il № 1555-VQ.
22. "İcbari sığortalar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 24 iyun 2011-ci il № 165-IVQ.
23. https://www.actuaries.org.uk/system/files/field/document/IandF_SA3_SolvencyII-2016.pdf
24. <https://konfuzio.com/en/software-for-insurance/>
25. Li D.D. and Maskin E.S. (2021) Government and economics: An emerging field of study. *Journal of Government and Economics*, 1, 100005.